

همه جا مدرسه است و هیچ کجا مدرسه نیست

همه جا مدرسه است و هیچ کجا مدرسه نمی شود

نگاهی به تجربه مرکز دوستدار کودک مشتاق در شهر کرمان

یک کیلومتر که از میدان مشتاق دور می شوی به ساختمانی در حاشیه خیابان زریسف می رسی که چشم اندازی به بنای قدیمی قلعه اردشیر در شهر کرمان دارد^۱، .....در که گشوده می شود تعداد زیادی کودک در دسته های کوچک بر فرشی سبز در گرداگرد سالن در کنار دختران و پسران جوانی نشسته اند، قبل از آن در پارک کنار ساختمان نیز این صحنه مشاهده می شود. اینجا مرکز دوستدار کودک مشتاق در شهر کرمان است با بیش از ۵۰۰ کودک در سال ۹۴...مدرسه ای برای کودکان بازمانده از تحصیل که راهی به مدارس رسمی ندارند.

سوالی در ذهنم می چرخد کی و چگونه چنین جمعی شکل گرفت.

فاطمه می گوید: «وقتی مهد کودک را تمام کردم به هر کجا سرزدیم مرا نپذیرفتند اینجا تنها جایی بود که از من چیزی نخواستند...»^۲ به عبارتی او اولین دانش آموز مدرسه است اکنون چهارده ساله است ونهمین سال تحصیلی خود را می گذراند.

در سال ۱۳۸۵ پس از گذشت یک سال از راه اندازی یکی از پروژه های انجمن دوستداران کودک کرمان «مهد سبز» انجمن با تعداد نسبتاً قابل توجهی از کودکان مواجه شد (۳۰ کودک) که والدین آنها تمایل داشتند آنها مجدداً دوره پیش دبستانی در مهد کودک باشند. این کودکان فرزندان مهاجران فاقد کارت شناسایی معتبر بودند. با همکاری داوطلبان انجمن، کلاسهای آزاد مشتاق در حاشیه مهد سبز شکل گرفت که هدف اصلی آن سواد آموزی به کودکان بازمانده از تحصیل بود. خیلی زود برخی از مراکز شبه خانواده نیز تعدادی کودک ایرانی که به دلایل دیگری فاقد کارت شناسایی بودند برای آموزش سواد به مرکز معرفی کردند.

تصمیم خیلی ساده، انسانی و محلی بود. داوطلبانی آماده بودند که به این کودکان بیاموزند. ناهید رحیمی پور در کتاب «جامعه شناسی و کار کودکان» حلقه های حمایتی را که با استفاده از داوطلبان و تسهیلگران پایدار شکل گرفته است معرفی می کند.

پس از آن بود که انجمن به فضایی بیش از یک مرکز سواد آموزی اندیشید فضایی که شرط اول آن عشق بی شائبه و انتخاب روشی بود که در آن سرزنش، تحقیر، تنبیه و شکستی وجود نداشته باشد. آذر رحیمی از اولین داوطلبان است وی می گوید:^۳ «ما شروع به خواندن کتابهای ویلیام گلاسر و مارشال روزنبرگ کردیم. با گلاسر آموختیم که کودکان با روانشناسی کنترل بیرونی بر پایه تنبیه، تهدید، مقایسه شدن و..... وادار به یادگیری مطالبی می شوند که عملاً در زندگی آنها کاربردی ندارد... در چنین شرایطی خانواده های کودکان طبقات بالا و متوسط به یاری فرزندان خود می شتابند و کودکان طبقات پایین اقلیت ها و مهاجران آرام آرام مدرسه رفتن را از دنیای خود پاک می کنند و یا مدرسه را رها می کنند و اگر بمانند برچسب شکست خورده می خورند»

در طی هفت سال گذشته مسئولیت پروژه مرکز دوستدار کودک بر عهده دکتر سیامک زندرضوی یکی از اساتید جامعه شناسی دانشگاه کرمان بوده است. با حضور ایشان فرصتی پیش آمد که فضای مرکز به یک فضای «یادگیری متقابل» تبدیل شود. دانشجویانی از رشته های گوناگون به مرکز قدم گذاشتند و از کودکان یاد گرفتند و به کودکان یاد دادند با نمونه های از کار آنان آشنا خواهید شد.

^۱ فرصتی برای زیستن: وبلاگ بچه های مشتاق www.bachehayemoshtagh.com

^۲ برگرفته از مولتی مدیا «همه بچه مشتاق»: www.hamshahrtraining.com

^۳ برگرفته از فیلم بچه های جهان تهیه شده در حوزة هنری به کارگردانی حامد سعادت

با توجه به دانش جامعه‌شناسی الگویی که برای آموزش معرفی شد. رویکرد «پژوهش مشارکتی» بود این رویکرد به طور مشخص در زمینه آموزش از نظریه پائولو فریره ایده می‌گیرد. فریره معتقد است: «کودکان با سطوح شناخت متفاوت به مدرسه می‌آیند. این سطوح شناخت مبین چیزی است که ما آن راهویت فرهنگی کودک می‌نامیم... مری باید خود را ملزم کند که «خواندن جهان» اولیه که کودک با خود به مدرسه می‌آورد در نظر بگیرد. برای هر کودک خواندن در فضای خانه، محله و شهر شکل می‌گیرد و از منشا اجتماعی کودک به شدت تاثیر می‌پذیرد. اما تقریباً همیشه در مدرسه این گرایش وجود دارد که اعتبار این دانش مقدماتی را مخدوش کنند»

بر همین مبنا «کتاب فارسی آموز کلاس ما» و «فرصتی برای زیستن» نگاشته شد. در هر دو این مجموعه روش‌های آموزشی مدرسه به دقت معرفی می‌شود. اما بدیهی است که هر کلاس بر مبنای توان و علائق تسهیل‌گر شکل ویژه خود را می‌یابد و این به عبارتی از ویژگیهای جذاب مدرسه به شمار می‌رود که باعث شده علاقه‌مندان و داوطلبان را به مدرسه جذب کند.

مدرسه از یک جمع کوچک ۲۵ نفره به فضای نسبتاً پرازدحام آموزشی تبدیل شده است و هم‌اکنون پذیرای بیش از ۵۰۰ کودک است. فضای فیزیکی محدود مدرسه با استفاده از فضاهای پیرامونی در محله یعنی پارک‌ها، کتابخانه‌ها، زیارتگاهها و حضور داوطلبان گسترش می‌یابد و یادگیری در محدوده کلاس باقی نمی‌ماند و به همه جا تسری می‌یابد. این حضور مداوم امکان یافتن حلقه‌های حمایتی از «حق آموزش کودکان فارغ از هر تبعیض» شکل داده است. روش‌ها و ایده‌های نو توسط داوطلبان دانشجوی به ویژه در رشته جامعه‌شناسی و هم‌زمان در سایر رشته‌ها مستند می‌شود و در کنار مدرسه پروژه‌های تحقیقاتی شکل می‌گیرد (انجام بیش از ۶ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۴۰ پایان‌نامه کارشناسی، تدوین ۵ مستند که ۲ تا آن به صورت کتاب چاپ شده است و ۸ مقاله علمی)

منابع مالی مرکز با حق عضویت کودکان، کمک مالی حامیان و منابع درونی انجمن تامین می‌شود و تقریباً در همه سالهای گذشته محدودیت این منابع مدیریت را مجموعه را سخت کرده است، هرچند در بسیاری از مواقع نیز از درون این محدودیت‌ها ایده‌های نو شکل گرفته است. در اینجا با سه نمونه متفاوت از پروژه‌های درسی مرکز دوستدار کودک آشنا می‌شوید که توسط رویا اخلاص پور، مریم خراسانی، زهرا قاسم زاده و صلاح الدین نادری تسهیل‌گری شده است.

- **فارسی آموز کلاس ما (۱۳۹۰):** همانطور که در بالا گفته شد این کتاب بر پایه ایده پائولو فریره آماده شده است. مشارکت کنندگان در تهیه کتاب کودکانی بودند که سومین سال آموزش خود را در مرکز می‌گذراندند، مجموعه برای باور است که بایستی دانش در گفتگو شکل بگیرد و خواندن کلمه از مسیر خواندن جهان توسط خود کودک عبور کند. برای مثال درس دوم این کتاب «یک روز کار» نام دارد. متن اصلی با تجربه ناصر از یک روز دستفروشی در بازار که توسط خود او نوشته شده است شروع می‌شود. سپس متنی در قاب (box) وجود دارد که با استفاده از منابع علمی توضیح می‌دهد که چرا باید شرایطی فراهم کرد که کودکان مجبور به کار نشوند. سپس بچه‌ها روایت خود را از یادگیری دوست داشتنی از کار بزرگترها، کارهای اجباری، امید بازگشت مجدد به مدرسه می‌گویند و سپس فعالیتهای برای یادگیری واژه‌های جدید تعریف می‌شود که به متن ارتباط دارد. درس سوم با عنوان «موسیقی» با ترانه‌ای رپ که توسط امیر خواننده شده است شروع می‌شود و بعد از آن تاریخچه موسیقی رپ ارائه می‌شود و در نهایت با شعری از مولانا که ضرب آهنگی تند دارد پایان می‌یابد.

• **پروژه خالکوبی (۱۳۹۳)**

در ابتدای سال تحصیلی که کودکان به مرکز آمدند روی دست برخی از آنها طرح‌هایی بود که با حنا کشیده بودند. تسهیل‌گر ابتدا بحث‌هایی را با کودکان در این مورد مطرح نمود و از آنها در مورد تجربیاتی که در این زمینه داشتند سوال کرد و فعالیت‌هایی را برای پی بردن به این نکته که آیا کودکان علاقمند به این موضوع هستند یا خیر؛ طراحی نمود این فعالیت‌ها به کودکان انگیزه داد و این پروژه انتخاب شد.

- هدف اصلی آشنایی کودکان با پدیده خالکوبی، علل انجام آن و بیان تجربیات خود در این زمینه بود
- اهداف اختصاصی: ترکیب آموزش های معمولی مدارس (فارسی آموزی، ریاضی، اجتماعی و ...) با کار پروژه ای در حد گسترده تر
- گروه هدف: کودکان ۱۲-۱۴ ساله بودند که که پنجمین سال خود را در مرکز می گذرانند فعالیتهایی برای افزایش دانش کودکان در زمینه فارسی آموزی، ریاضی، علوم مهارتهای اجتماعی و ارتباطات و دانش اجتماعی طراحی شد برای مثال در فارسی آموزی
- ✓ متنی در مورد تتو و خالکوبی در اختیار کودکان قرار گرفت، (سایت ویکی پدیا) پس از آن تسهیل گر از کودکان خواست متن را خوانده و خلاصه کنند.
  - ✓ نوشتن گزارش بازدید از آرایشگاه برای مشاهده دستگاه خالکوبی و نحوه استفاده از آن
  - ✓ بحث و گفتگوی گروهی در مورد خالکوبی اعضای خانواده
  - ✓ از کودکان خواسته شد به یک متخصص پوست نامه نوشته و از او درخواست کنند که برای پاسخ به سوالات کودکان به کلاس آنها بیاید.

ب) ریاضی

- ✓ کودکان با استفاده از چهار عمل اصلی (جمع، تفریق، ضرب و تقسیم) هزینه های یک بازدید را حساب کردند.
- ✓ برای هزینه های بازدید خود مسئله نوشته و آن را حل کردند.
- ✓ کودکان از همکلاسی های خود در مورد این که چه تعداد از اعضای خانواده طرح خالکوبی دارند سوال کرده و پاسخ ها را به صورت کسر نشان دادند (چه کسری از اعضای خانواده خالکوبی دارند)
- ✓ برای نشان دادن اطلاعات از نمودار میله ای و تصویری استفاده کردند

ج) علوم

- ✓ دیدن چند فیلم درباره خالکوبی و پوستی که خالکوبی شده است و نوشتن آنچه که از فیلم فهمیده اند
- ✓ نوشتن نکات مهم صحبت های کارشناسی که به کلاس دعوت شده بود.
- ✓ در ابتدای پروژه کودکان سوالات خود را مطرح نموده و به صورت شبکه سوالات روی یک برگه نوشته و در کلاس نصب کردند.
- ✓ بحث و گفتگو در مورد خالکوبی و بیان تجربیات و مشاهده های کودکان در این زمینه
- ✓ کودکان در مورد عوارض خالکوبی و خطراتی که برای بدن دارد با هم بحث و گفتگو کردند.

د) مهارت ها و ارتباطات اجتماعی

- ✓ توجه به کار گروهی، رفتار همراه با احترام نسبت به خود و دیگران که این مهارت را کودکان در طی انجام کار گروهی کسب می کنند.
- ✓ توجه به کار گروهی و مسئول بودن در گروه که این مهارت را کودکان در تهیه روزنامه دیواری کسب می کنند
- ✓ در گروه نظرات خود را به روشنی و بابر دباری مطرح می کنند و از نظر خود دفاع می کنند.
- ✓ توجه به قوانین مورد توافق در برنامه جمعی که در این پروژه برنامه جمعی شامل بازدید های متعدد می شود.

ه) دانش اجتماعی

- ✓ کشورهایی که در آن خالکوبی رواج دارد را کودکان روی نقشه به صورت بازی پیدا کردند و سپس پایتخت کشور ها و نقشه آنها را طراحی کردند.
- ✓ کودکان کروکی محل بازدید را رسم کرده و آدرس را به طور کامل نوشتند.

• آزمون نظریه کاستلز در عرصه کار کودکان

امانوئل کاستلز به عنوان یکی از نظریه پردازان معاصر حوزه علوم اجتماعی در باب کار کودکان و شرایط آن ها موضوعی را در کتاب سه جلدی عصر اطلاعات با عنوان: «جهانی شدن، بهره کشی مفرط و حذف اجتماعی: نگاهی به وضعیت کودکان» مطرح می نماید.

کاستلز توضیح می دهد: مهمترین مسئله نیروی کار در عصر اطلاعات نه پایان کار بلکه شرایط کارگران است. کاستلز اشاره دارد که این شرایط سخت کاری، با دستمزدهای کم برای کودکان با ساعات طولانی کار ریشه در عواملی مختلفی دارد. کاستلز با تاکید بر گزارش سازمان بین المللی کار اعلام می دارد: از آنجا که کودکان مهارت های منحصر به فردی ندارند و اغلب چندان هم کم هزینه تر از بزرگسالان نیستند، به نظر می رسد که مهمترین دلیل استخدام مسائل غیر اقتصادیست. در این خصوص دلایل غیر مالی متعددی وجود دارد. اما به نظر می رسد که مهمترین دلیل استخدام کودکان مسائل غیر اقتصادیست. (کودکان از حقوق خود کمتر آگاهند).

در نهایت کاستلز به این نتیجه می رسد که، جامعه‌ی شبکه‌ای خود را می‌بلعد زیرا چندان کودکان خود را تباه و نابود می‌کند که معنای تداوم حیات در بین نسل ها از بین می رود و به این ترتیب آینده ای می سازد که در آن از شفقت نوع بشر خبری نیست که کاستلز از آن به عنوان سیاه چاله‌ها نام می‌برد. (کاستلز ۱۳۸۴: ۱۸۰-۱۸۳)

هدف اصلی در این پروژه انجام فعالیت هایی توسط کودکان حاضر در پروژه برای خواندن، درک، و بازآفرینی مدل کاستلز و انجام بازی ها و فعالیت هایی برای بررسی مشکلات و مسائل خانواده های خود و دوستانشان و تلاشی برای دور ماندن آنها از سیاه چاله های مورد نظر کاستلز است.

کودکان حاضر در این پروژه دانش آموزان پایه پنجم، ششم و هفتم شیفت صبح و عصر مرکز دوستدار کودک مشتاق بودند که تعداد آن ها در این پروژه ۲۱ پسر ۱۴ تا ۱۷ ساله و ۳۲ دختر ۱۱ تا ۱۸ ساله بوده است.

در اجرای این پروژه فعالیت های متعددی طراحی شد که دوتا از مهمترین آنها عبارتند از :

۱- خواندن متن اولیه کاستلز در مورد کودکان و کار کودک (برای آشنایی با پروژه و ورود به فعالیت ها ابتدا با خواندن متن هایی از کاستلز بحث شروع گردیده است).

۲- خواندن و بحث و گفتگو درباره مسائل و مشکلات پیرامون کودکان و خانواده های مهاجرین ساکن در ایران و کرمان (برای وارد شدن به موضوع پروژه و درگیر نمودن ذهن کودکان نسبت به مشکلات حوزه مهاجرین).

فعالیتها:

✓ خواندن متن اولیه کاستلز در مورد کودکان و کار کودک:

در این فعالیت کودکان مطالب خلاصه شده ای از کتاب کاستلز را که در باب کار کودکان می باشد خواندند و برداشت خود از آن متن را بیان و یادداشت کردند. سپس بخشی از کتاب جامعه شناسی کار کودکان که بر اساس تجربیات کودکان مرکز دوستدار کودک مشتاق نگاشته شده را خوانده و با تفاوت های کار کودکان در گذشته و حال آشنا شدند و درباره آن بحث کردند و شرایط خود را با شرایط آن زمان سنجیدند.

از هر کدام از کودکان خواسته شد شماره ای بگویند، سپس خلاصه نوشته کاستلز را که در ۱۱ صفحه تقسیم شده بود، بر اساس شماره های اعلام شده توسط کودکان، در اختیارشان قرار گرفت و از کودکان درخواست شد که هر فرد برای خودش متن را یکبار با صدای آرام خوانده و لغات سخت و کلماتی که با آنها نا آشنا هستند را در پشت برگه بنویسند. بعد از اینکه متن را یکبار خواندند از آن ها خواسته شد تا متن را به ترتیب برای دوستانشان با صدای بلند بخوانند و درکی که از متن داشته اند را بصورت خلاصه بگویند.

اکثر کودکان از سخت بودن متن شکایت داشتند و کلمات زیادی را در پشت برگه نوشتند. تسهیل گر برای آنها توضیح داد که می توانند فردا برای ساعت کامپیوتر متن خود را همراه خود بیاورند تا پاسخ سوالاتشان را در اینترنت جستجو کنند. برای مثال عزیز احمد میخواست بداند جهان سوم کجاست؟ و فرقی با جهان اول چیست؟

این خوانش جمعی کمک کرد تا مشکل کمتری در درک مراحل بعدی پروژه ایجاد شود. گروه از طریق گفتگو و جستجو در اینترنت با این مفاهیم آشنا شدند .

برای درک موضوع و بازآفرینی نظریه فعالیت های زیر نیز با همکاری تسهیلگر و کودکان طراحی شد:

۱. در این فعالیت ابتدا هر یک از کودکان یک خانواده در وضعیت دشوار را شناسایی نموده و به توصیف وضعیت آن خانواده پرداخت، سپس مشکلات، پیامدها و عوامل به وجود آورنده مشکلات خانواده مورد نظر را بررسی نموده و سپس بصورت نمودار درختی طراحی کردند و طی برنامه ای جمعی مدل های خود را بررسی و تحلیل کردند.
۲. در این پروژه طراحی و اجرای پرسشنامه ی خود اجرا بود و همچنین استخراج آن توسط خود کودکان انجام شد .
۳. در این کار تسهیل گر تلاش کرد با استفاده از تجربیات بچه ها بخشی از نظریات کاستلز را نقد کند (اهمیت تفکر انتقادی) برای مثال دلایل استفاده کارفرمایان از کار کودکان یکی از موضوعات مهمی بود که بچه ها نقد کردند به ویژه دختران که کاستی نظریه را در زمینه « کار کودکان دختر » توضیح دادند .
۴. با استفاده از رویکرد « کودک به کودک » سوالاتی توسط کودکان برای مصاحبه با سرپرست خانواده خود طراحی شد
۵. مصاحبه از طریق پرسشنامه ای که توسط خود بچه ها طراحی شده بود با کودکانی که در حال حاضر کار می کردند انجام شد .

انجام مصاحبه کودکان حاضر در پروژه با کودکان کارگر همسن خود از مهمترین دستاوردهای این پروژه بود، به طوری که مسیری طولانی و فعالیت های زیادی صورت گرفت تا کودکان در نهایت بتوانند به عنوان پژوهشگران مسائل خویش سعی در واکاوی شرایط کودکان همسن خود کنند که در حال حاضر مشغول به کار هستند. دلایل وضعیت کنونی و شخصی کودکان مصاحبه شده را تشخیص بدهند، شرایط کاری و خانوادگی کودک را بررسی کرده و علایق و آرزوهای کودک را تشخیص دهند. در این مصاحبه در مجموع ۴۶ کودک، ۱۸ پسر و ۲۸ دختر شرکت داشتند و ۳ روز فرصت داشتند تا سوالات استاندارد شده خود را از یک کودک کار بپرسند و سپس نتایج را ابتدا در گروه های دختر و پسر جدا کدبندی نموده و سپس در نرم افزار SPSS وارد کرده و نتایج را استخراج نمودند.

این پروژه که حاصل یک کار ۹ ماهه بود به صورت پایان کارشناسی ارشد جامعه شناسی در دانشگاه باهنر ارائه شد.

منابعی برای آشنایی بیشتر

- اخلاص پور، رویا و جمیله حداد زاده، تفکر انتقادی و بازی، ناشر: فانوس ۱۳۹۰
- زندرضوی، سیامک و ناهید رحیمی پورانارکی، ۱۳۹۱، جامعه شناسی و کار کودکان: تجربه مرکز دوستدار کودک مشتاق، تهران: نشر قطره

- زندرضوی، سیامک و فریما قراری ، ۱۳۹۱، فرصتی برای پرسشگرانه زیستن : رویکردی جامعه شناسانه به مسئله آموزش کودکان درمدارس ، تهران : نشرقطره
- www.childfr.com